

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ У МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Яковлева В.А.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті теоретично обґрунтовано понятійно категорійний апарат пізнавальної самостійності. З'ясовано значення категорій: «самостійність», «воля», «свобода», «незалежність», «ініціативність», «здатність вирішувати проблему власними силами». Проведено теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми формування пізнавальної самостійності. Розглянуті етапи формування розумових дій особистості.

Ключові слова: пізнавальна самостійність, самостійна пізнавальна активність, самостійна пізнавальна діяльність, самостійна навчальна діяльність, самостійна робота, компоненти пізнавальної самостійності.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Загалом же категорійно-понятійне виокремлення пізнавальної самостійності з сукупності суміжних категорій – самостійна пізнавальна активність, самостійна пізнавальна діяльність, самостійна навчальна діяльність, самостійна робота – відбувалося наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття у зв'язку зі стрімким розвитком психолого-педагогічної науки, що почала виконувати нові соціальні замовлення, пов'язані з реформуванням системи освіти на засадах суб'єкт-суб'єктної парадигми. Головними тенденціями цього періоду був розвиток поняття пізнавальної самостійності як багатоаспектного і полідисциплінарного; відокремлення розвитку пізнавальної самостійності від удосконалення організаційних форм самостійної роботи, співвіднесення компонентів пізнавальної самостійності з компонентами навчальної діяльності.

Аналіз наукових публікацій та досліджень Проблему пізнавальної самостійності вивчали науковці П. Атаманчук, В. Мендерецький, С. Копилов і також Б. Єсіпов, В. Стрекозіна, І. Федоренко; М. Данилов, І. Ільясов, В. Ляудіс, П. Підкасистий, М. Скаткін, В. Сластьонін; Е. Голант, Н. Дайрі, Р. Лемберг, Д. Богоявленська, Б. Величковський, Дж. Міллер, Дж. Брунер, У. Найссер, Ф. Крейк, Р. Локхард, П. М'ясоїд, Ж. Піаже, А. Петровський, М. Ярошевський та ін.

Мета роботи – теоретично проаналізувати психолого-педагогічні дослідження проблеми формування пізнавальної самостійності.

Виклад основного матеріалу Категорія «пізнавальна самостійність», на нашу думку, автоматично поділяється на дві взаємообумовлюючі складові – «пізнавання» й «самостійність». Поняття «пізнавання» виконує при цьому методологічно детерміновану функцію, натомість поняття «самостійність» – ознакову, інструментальну.

Поняття «пізнавання» найширше аналізується у межах гносеології і окреслюється як процес здобування і вдосконалення знань, а також діяльність людей по засвоєнню понять, схем, образів, концепцій, що полегшують відображення і вдосконалюють буття і самозбереження. У процесі пізнавання актуалізують інформацію; результатом цього процесу є знання. Суб'єкт (в даному випадку студент) і об'єкт пізнавання (соціальні умови розвитку різних педагогічних систем) є головними компонентами структури пізнавального процесу в соціальній педагогіці.

Погоджуємося з В. Архиповим, який поділяє наукові дослідження у галузі пізнавальної самостійності на кілька груп [1]:

1) роботи, де на першому плані показано зовнішню сторону пізнавальної самостійності – застосування певних зусиль студентів для одержання результату, виражених у тій чи іншій формі (Б. Єсіпов, В. Стрекозіна, І. Федоренко);

2) дослідження, де на першому місці виявлено ступінь самостійності студентів у здобуванні нових знань (Е. Голант, Н. Дайрі, Р. Лемберг);

3) роботи, де в центр формування пізнавальної самостійності студентів поставлено навчально-пізнавальне завдання (задача), яке створює відповідну мотивацію учня і потребу виконати завдання із залученням наявних і нових, здобутих самостійно, знань (М. Данилов, І. Ільясов, В. Ляудіс, П. Підкасистий, М. Скаткін, В. Сластьонін).

У психології категорію пізнавання вивчають у межах когнітивізму (Б. Величковський, Дж. Міллер, Дж. Брунер, У. Найссер, Ф. Крейк, Р. Локхард, П. М'ясоїд, Ж. Піаже, А. Петровський, М. Ярошевський та ін.), який вивчає такі когнітивні процеси, як пам'ять, увага, сприйняття, дія, прийняття рішень і уява. У межах цієї наукової теорії пізнавання розглядають як невід'ємну характеристику людської психіки, а всі психічні явища є за своєю сутністю пізнавальними і пізнаваними. На думку представників когнітивізму, психіка є інструментом пізнавальної дії [1]. У площині даного дослідження важливим є те, що когнітивізм став теорією навчання, для якої ключовими словами є перцепція (сприйняття), вирішення пізнавальної проблеми (зокрема розвиток пізнавальної самостійності, у нашому випадку), оброблення інформації та розуміння [2].

Наукові розроблення проблеми формування пізнавальної самостійності постійно розширюють. При цьому багато вчених у процесі аналізу проблеми пізнавальної самостійності виходять саме з поняття «самостійності». Так, у роботах Е. Голанта подано категорійний аналіз самостійності як підґрунтя пізнавальної самостійності. При цьому науковець виділяє, крім пізнавальної, ще два види самостійності в діяльності: організаційно-технічну і практично-діяльнісну. На самостійності як категорійному підґрунті пізнавальної самостійної діяльності наголошує Н. Щербакова. Вона вважає, що самостійність є багатоаспектною якістю особистості й виявляється у пізнавальній активності й ініціативі, незалежності су-

джен, відповідальності пізнавальної діяльності. Виходячи з наукових праць вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів, самостійність у пізнаванні постає як уміння самостійно, без сторонньої допомоги, знаходити відповіді на питання, що потребують розв'язування.

Крім самостійності, у категорійній структурі пізнавальної самостійності присутнє і *пізнавання* як означувальна характеристика цього явища. Пізнавання як категорія психолого-педагогічної науки вчені розглядають вченими віддавна. К. Ушинський окреслював процес пізнавання у вигляді трьох стадій – почуттєвої, розумової та стадії усвідомлення – як відображення у свідомості людини явищ світу, що об'єктивно існує. У словниково-довідниковій літературі пізнавання окреслено як вищу форму відображення дійсності, яка може існувати лише на підставі опанування колективно опрацьованої, об'єктивної системи знань, що передаються від покоління до покоління. Г. Герасимов виділив у структурі пізнавання певні підсистеми: пізнавальну діяльність, об'єкти і предмети пізнавання, результати пізнавальної діяльності.

Теоретичні розроблення пізнавальної самостійності містяться у працях М. Данилова, який вважає, що основою для формування пізнавальної самостійності є потреба учня самостійно мислити, аналізуючи складні навчальні завдання і критично підходячи до вирішення їх. На багатогранності поняття «самостійність» наголошує М. Махмутов, виокремлюючи в категорійній структурі самостійності «особливі риси самостійності школяра, пов'язані зі специфікою його навчальної роботи, керованої вчителем. Ця самостійність і визначається терміном «пізнавальна самостійність».

Т. Шалавіна пропонує розглядати кілька рівнів самостійного пізнавання: рівень відтворення, реконструктивно-варіативний, частково-пошуковий і творчий. О. Марценюк наголошує на двобічності проблеми пізнавальної самостійності: по-перше, необхідно розвивати самостійність у пізнавальній діяльності, навчити школярів самостійно оволодівати знаннями, формувати своє світосприйняття, по-друге – навчити застосовувати здобуті знання у навчанні й практичній діяльності.

Н. Усенко пропонує розглядати проблему формування пізнавальної самостійності учнів у зв'язку з особистісно орієнтованими ознаками навчального процесу. Автор переконана, що загальне поняття «самостійність» не розкриває повністю специфіки самостійності людини у процесі учіння [5]. Г. Гарбар розглядає проблему пізнавальної самостійності студентів і категорійно пов'язує її з поняттями «діяльність», «активність», «пошук», «готовність». Н. Саєнко основою для формування пізнавальної самостійності вважає репродуктивну відтворювальну діяльність, без якої неможливе становлення достатнього рівня самостійного опанування знаннями [4].

У зв'язку з розглядом проблеми пізнавальної самостійності постає завдання її категорійного аналізу, адже поняття «пізнавальної самостійності» тісно пов'язане з іншими – «пізнавальна активність», «пізнавальна діяльність», «пізнавання» і тощо. Так, Т. Шамова пов'язує поняття «активності» й «самостійності» з індивідуальними характеристиками учня. В. Лозова визначає

активність і самостійність особистості як умову її духовного саморозвитку [3]. Погоджуючись з Д. Боговльєнською, вважаємо, що ці поняття узгоджуються між собою таким чином:

- пізнавальна активність є умовою розвитку пізнавальної самостійності;
- розвиток пізнавальної самостійності відбувається в умовах пізнавальної діяльності учня;
- пізнавання є загальним розумовим процесом, який забезпечує розвиток пізнавальної активності й формування достатнього рівня пізнавальної самостійності.

Значення категорії «самостійність» корелює, насамперед, з поняттями «воля», «свобода», «незалежність», «ініціативність», «здатність вирішувати проблему власними силами» тощо. У психолого-педагогічній літературі самостійність визначають:

1) як характеристику певної системи, яка дає змогу відобразити загальну сумісність окремих її складових;

2) як явище і якість особистості, що характеризується: сукупністю засобів (знань, умінь, навичок, переконань), якими володіє особистість; ставленням особистості до процесу і результатів діяльності (мотиваційний аспект самостійності)

3) як уміння ставити мету, досягати її власними силами і діяти свідомо та ініціативно в нових ситуаціях, пов'язані безпосередньо з теорією планомірних поетапних розумових дій (П. Гальперін, З. Решетова, Н. Тализіна та ін.).

Учені вважають, що формування розумових дій особистості відбувається у кілька етапів:

- створення мотивації навчання;
- проектування схеми чи орієнтовної основи діяльності;
- виконання реальних пізнавальних дій;
- проговорювання уголос опису реальної пізнавальної діяльності;
- проговорювання подумки опису реальної дії;
- відмова від мовного супроводу дії, формування розумової дії у згорнутому вигляді, тобто інтеріоризація.

Крім того, науковці П. Атаманчук, В. Мендерецький, С. Копилов та ін. вважають, що самостійність у категорійній площині корелює з іншими «само»: самоконтролем, самооцінкою, самосвідомістю, самоаналізом, а також з рефлексією.

Отже, поняття «самостійність» означає уміння діяти без сторонньої допомоги або прямого керування. Це вміння передбачає наявність певних вольових зусиль. Окремо науковці виділяють поняття «навчальної самостійності» як такого її виду, що визначають як:

- здатність власними силами, без сторонньої допомоги вирішувати поставлені вчителем чи самим учнем завдання, використовуючи при цьому раціональні способи навчально-пізнавальної діяльності;
- стійка мотивація не лише на вимогу викладача, а й за власним бажанням брати участь у навчальній діяльності.

Поняття «самостійності» часто пов'язують у науковій літературі з поняттям «самостійна робота» Ми вважаємо самостійну роботу діяльнісною характеристикою пізнавальної самостійності, оскільки саме в ході самостійної роботи формується відповідний рівень пізнавальної са-

можливості [6]. У психолого-педагогічній літературі самостійну роботу визначають як:

- різновид індивідуальної чи групової пізнавальної діяльності (Р. Нізамов, Н. Сагіна);
- різновид навчальних завдань (П. Підкасистий, Н. Нікандров, М. Скаткін);
- пізнавальна діяльність, що здійснюється за окремим планом з урахуванням індивідуальних особливостей учня чи студента (Л. Деркач, Н. Сагіна);
- форма організації навчально-пізнавальної діяльності (І. Ільясов, В. Ляудіс, О. Чиж).

В останні десятиліття з'явилося чимало праць вітчизняних науковців (науково-теоретичного і науково-методичного спрямування), які вивчали і вивчають проблему розвитку процесу пізнання, формування пізнавальної самостійності й пізнавальної активності. До них належать, насамперед, праці О. Варакути, Л. Вішнікіної, В. Гудими, В. Корнєєва, Л. Круглик, Г. Ламекіної, С. Мірошника, О. Савченко, О. Топузова, Н. Усенко, А. Шуканової, Н. Щербакової та ін.

У працях О.Я. Савченко пізнавальну самостійність студентів окреслено як таку, що формує прагнення й вміння пізнавати в процесі цілеспрямованого пошуку.

У працях Н. Усенко проаналізовано пізнавальну самостійність студентів, виходячи з особистісно орієнтованої педагогічної теорії [5]. Науковець стверджує, що саме особистісно зорієнтоване навчання створює максимально сприятливі умови для розвитку пізнавальної самостійності школярів.

Список літератури:

1. Архипов В. И. Развитие познавательной самостоятельности студентов в процессе усвоения учебных грамматических понятий: дисс. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Владимир Иванович Архипов. – Казань, 2007. – 212 с.
2. Каменская В. Г. Психологические характеристики старшеклассников в массовых школах и школах-гимназиях / В. Г. Каменская, С. В. Зверева, И. Е. Мельникова // Вопросы психологии. – 2005. – № 3. – С. 38–52.
3. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова. – Х.: ОВС, 2000. – 163 с.
4. Саенко Н. С. Развитие самостійності пізнавальної діяльності студентів на занятті з іноземної мови [Електронний ресурс]. / Н. С. Саенко. – Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/2_SND_2007/Pedagogica/19368.doc.htm
5. Усенко Н. М. Гуманістичне особистісно зорієнтоване евристичне навчання як чинник становлення пізнавальної самостійності особистості учня [Електронний ресурс] / Н. М. Усенко. – Режим доступу до ресурсу: <http://conf.vstu.vinnica.ua/humed/2008/txt/Usenko.php>
6. Яковлева В. А. Класифікація методів формування пізнавальної самостійності учнів / Вісник Національної академії оборони України. – 2009. – № 5(13). – С. 99–101.

Яковлева В.А.

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ У БУДУЩИХ БАКАЛАВРОВ СОЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация

В статье теоретически обосновано понятийно категориальный аппарат познавательной самостоятельности. Выяснено значение категории «самостоятельность», «воля», «свобода», «независимость», «инициативность», «способность решать проблему собственными силами». Проведен теоретический анализ психолого-педагогических исследований по проблеме формирования познавательной самостоятельности. Рассмотрены этапы формирования умственных действий личности.

Ключевые слова: познавательная самостоятельность, самостоятельная познавательная активность, самостоятельная познавательная деятельность, самостоятельная учебная деятельность, самостоятельная работа, компоненты познавательной самостоятельности.

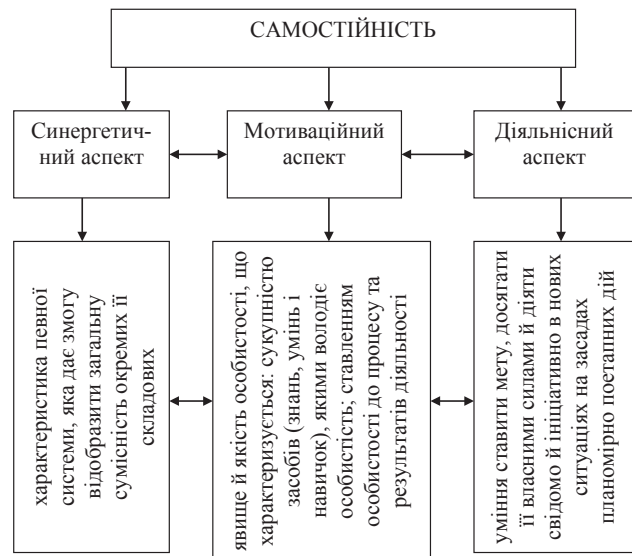

Рис. 1. Категорійні характеристики самостійності

Висновки. Проведений нами теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми формування пізнавальної самостійності свідчить про численні наукові розробки щодо формування цієї якості. Таким чином, пізнавальна самостійність – це прояв потреби особистості в її життєвій самореалізації, готовності до самостійної пізнавальної діяльності, вмінні ставити питання (бачити проблеми) та вирішувати їх.

Yakovleva V.A.

National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine

THE PROBLEM OF FORMATION OF EXCLUSIVE SELF-EFFICIENCY IN THE FUTURE BACHELORS OF SOCIAL PEDAGOGY

Summary

In the article the conceptually categorical apparatus of cognitive independence is substantiated. The significance of the category of «independence», «freedom», «freedom», «independence», «initiative», «ability to solve the problem by own forces» is determined. A theoretical analysis of psychological and pedagogical researches on the problem of formation of cognitive autonomy was conducted. The stages of formation of mental actions of the person are considered.

Keywords: cognitive autonomy, independent cognitive activity, independent cognitive activity, independent educational activity, independent work, components of cognitive autonomy.